

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

POLITICAL CULTURE AS A FACTOR OF DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

Саламаха О.А.

*аспірант другого року навчання спеціальності «Політологія»,
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті здійснено комплексний аналіз політичної культури як соціокультурного феномену та важливого ресурсу демократичного розвитку українського суспільства. Автор акцентує увагу на необхідності врахування політикокультурного чинника при розробці та реалізації реформ, оскільки саме рівень політичної обізнаності, готовність до участі в політичному житті, ціннісні орієнтації громадян визначають ефективність демократичних трансформацій. На основі аналізу класичних і сучасних наукових підходів (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, В. Полторак та ін.) розглядаються типи політичної культури, її структура та функції в контексті українських реалій. Особливу увагу приділено характеристиці української політичної культури як перехідної, з елементами парафіальної, підданської та партиципаторної моделей, що відображає вплив історичної спадщини, пострадянських трансформацій, війни та соціально-економічних викликів. Визначено, що ключовими умовами розвитку демократичної політичної культури є підвищення рівня політичної освіти, підтримка громадянських ініціатив, посилення прозорості та підзвітності влади, а також протидія дезінформації. У статті обґрунтовано, що політична культура є не лише відображенням наявного стану суспільства, а й активним чинником формування його демократичного майбутнього.

Ключові слова: політична культура, демократичний розвиток, політична участь, політична свідомість, типи політичної культури, довіра до інституцій, суспільна трансформація, громадянське суспільство, політична освіта.

This article provides a comprehensive analysis of political culture as a socio-cultural phenomenon and an important resource for the democratic development of Ukrainian society. The author emphasizes the necessity of considering the political-cultural factor in the development and implementation of reforms, since the level of political awareness, willingness to participate in political life, and value orientations of citizens determine the effectiveness of democratic transformations. Based on an analysis of classical and contemporary scientific approaches (G. Almond, S. Verba, R. Inglehart, V. Poltorak, et al.), the article examines types of political culture, its structure, and functions within the context of Ukrainian realities. Particular attention is paid to the characterization of Ukrainian political culture as transitional, containing elements of parochial, subject, and participant models, reflecting the influence of historical legacy, post-Soviet transformations, war, and socio-economic challenges. It is determined that the key conditions for the development of democratic political culture are enhancing political education, supporting civic initiatives, increasing transparency and accountability of authorities, and combating disinformation. The article substantiates that political culture is not only a reflection of the current state of society but also an active factor in shaping its democratic future.

Key words: political culture, democratic development, political participation, political consciousness, types of political culture, trust in institutions, social transformation, civil society, political education.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння ролі політичної культури як фундаментального чинника, який визначає характер і динаміку демократичного розвитку сучасного українського суспільства. У сучасних умовах масштабних суспільно-політичних трансформацій, викликаних як внутрішніми реформами, так і зовнішніми загрозами, зростає значення людського чинника в політиці – індивідуальних і колективних уявлень, цінностей, переконань та моделей поведінки. Політична культура виступає ключовою детермінантою не лише ефективності інституцій, а й самої можливості сталого демократичного розвитку України.

Традиційна орієнтація на формальні політико-владні структури без урахування соціокультурного підґрунтя значно обмежує потенціал реформ, а отже, й загальнонаціональної консолідації. Натомість саме

політикокультурні установки громадян, зокрема, рівень політичної обізнаності, довіри до інститутів, схильність до участі у прийнятті рішень – формують сприятливе або ж деструктивне середовище для реалізації демократичних перетворень.

Особливої ваги ця проблема набуває в контексті українського досвіду останніх років, коли стало очевидно, що без урахування психологічних, ментальних і ціннісних чинників неможливо забезпечити ні успішність соціально-економічних реформ, ні зміцнення демократичного устрою. Таким чином, вивчення політичної культури як ресурсу демократизації має не лише наукове, а й безпосереднє практичне значення для розробки стратегій суспільного розвитку України.

Об'єкт дослідження: політична культура як складова суспільної свідомості та механізм взаємодії індивіда з політичними інститутами в умовах демократичного розвитку.

У дослідженні застосовано комплекс теоретичних методів, зокрема аналіз і синтез – для узагальнення наукових підходів до трактування політичної культури та її впливу на демократичний розвиток; індукцію й дедукцію – для формулювання загальних висновків на основі окремих соціально-політичних явищ; системний підхід – для розгляду політичної культури як структурного елементу суспільно-політичної системи; порівняльно-історичний метод – для вивчення динаміки трансформацій політичної культури в українському контексті; а також соціокультурний аналіз – з метою виявлення впливу ментальних, ціннісних і поведінкових чинників на формування політичної свідомості та участі громадян у демократичних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика політичної культури посідає важливе місце у вітчизняній і зарубіжній політичній науці. Одними з перших концептуальних підходів до аналізу цього явища стали праці Г. Алмонда і С. Верби, які виділили типологію політичних культур (парафіальна, підданська, партиципаторна) та встановили зв'язок між політичною культурою і стабільністю демократичного ладу. Їхній підхід було розвинено у працях Л. Пайї, Р. Інглхарта, зокрема у вивченні ціннісних змін і ролі політичної довіри як чинника демократії.

У контексті пострадянських трансформацій актуальними є дослідження О. Романової, В. Полторака, Ю. Шайгородського, які аналізують українську політичну культуру як перехідну та суперечливу, відзначаючи її фрагментарність, наявність патерналістських установок і низький рівень політичної участі громадян.

У сучасній гуманітарній науці зростає інтерес до соціокультурних і психологічних аспектів політичної поведінки, що відображено у працях Г. Зеленько, яка наголошує на потребі переорієнтації дослідницького фокусу від інституцій до соціокультурного підґрунтя політичних процесів. Також варто згадати дослідження Д. Канемана, який, працюючи на межі економіки та психології, довів вплив когнітивних упереджень і довіри на ефективність функціонування державних інститутів.

Отже, існує потреба подальшого вивчення політичної культури як не лише відображення суспільних процесів, а й активного чинника демократичного розвитку, з урахуванням національних, ментальних і ціннісних особливостей.

Виклад основного матеріалу. У науковій традиції політична культура розглядається передусім як складова загальної культури і як соціально-політико-психологічний феномен. Безперечно, політична культура є частиною загальної культури як складної системи буття, історично набутого досвіду на основі певної системи цінностей і норм усередині соціуму для його збереження та гармо-

нізації співжиття. Знання та уявлення про політику, ціннісні установки та емоційне ставлення до неї, які мотивують політичну поведінку громадян, є сутністю феномену політичної культури [4].

Політична культура – це сукупність ідей, цінностей, знань, норм, переконань, установок і моделей поведінки, які визначають характер взаємодії громадян із політичною системою, а також ставлення до політичної влади, інститутів, процесів і участі в них. Вона охоплює як раціональні уявлення про політику, так і емоційне сприйняття політичної дійсності, зокрема рівень довіри, відчуття приналежності до політичної спільноти, очікування щодо функціонування влади. Політична культура відіграє роль «культурного коду» політичної системи, оскільки саме вона визначає межі допустимої поведінки, характер політичної участі, форми легітимації влади та способи вирішення політичних конфліктів [2, с. 26].

Поняття політичної культури сьогодні набуло широкого вжитку не лише серед науковців, а й у колах політиків, журналістів та громадських діячів, а також у повсякденному спілкуванні людей, що не пов'язані безпосередньо з політикою. Воно виступає як комплексна характеристика політичної свідомості, що відображає ставлення індивідів і суспільних груп до політичних процесів, інститутів і лідерів.

В. Полторака [3] наголошує, що політична культура є не лише відображенням об'єктивних політичних процесів, а й активним чинником формування політичної системи та розвитку демократії. Він підкреслює значення національних і ментальних особливостей у формуванні політичної культури, що особливо важливо для країн із складною історією, таких як Україна. Політична культура, за його думкою, включає як раціональні, так і емоційно-мотиваційні складові, що впливають на політичну поведінку та політичну участь громадян.

Вчений також звертає увагу на трансформаційний характер політичної культури в посткомуністичних суспільствах, де вона переживає період змішування традиційних, авторитарних і демократичних елементів. У своїх дослідженнях він аналізує складнощі процесу формування демократичної політичної культури в Україні, зокрема через низький рівень політичної активності, недовіру до інститутів влади та існування патерналістських установок. Загалом, теоретичний підхід В. Полторака до політичної культури базується на комплексному розумінні її як багатовимірного явища, яке є результатом взаємодії історичних, соціокультурних, психологічних та політичних чинників і відіграє ключову роль у процесах демократичного розвитку та державотворення.

Політична культура визначає рівень політичної активності, участі в громадському житті та поведінкові моделі, що формуються на основі

спільних цінностей, норм і переконань. У центрі цієї культури лежить система мотивацій і смислів, яка впливає на ставлення до влади, політичних інституцій і загалом до суспільного ладу. Вона є невід'ємною складовою життя кожного громадянина, оскільки політика пронизує всі сфери соціального існування, організовуючи і регулюючи суспільні відносини. Низький рівень політичної культури може сприяти маніпуляціям свідомістю, тоді як її підвищення є гарантією захисту прав і свобод, формування демократичного суспільства та сталого державотворення. Таким чином, політична культура має ключове значення для визначення типу політичного режиму та подальшого розвитку країни.

Поняття типів політичної культури було детально розроблено в роботах таких вчених, як Г. Алмонд та С. Верба [1], які виділили три базові типи політичної культури, що відображають різний рівень залученості громадян у політичний процес та їхнє ставлення до влади і політичних інститутів.

1. Парафіальна політична культура. Характеризується низьким рівнем політичної участі та обізнаності. Громадяни переважно дистанціюються від політики, сприймаючи її як щось далеке і зовнішнє. Такий тип властивий традиційним суспільствам або тим, де політична система централізована і не передбачає активної участі населення.

2. Підданська політична культура. Відзначається більшим рівнем усвідомлення політичних процесів, однак громадяни виконують роль пасивних суб'єктів, що визнають владу та інститути, але не беруть активної участі в політичному житті. Цей тип часто характерний для авторитарних режимів або суспільств із слабкою політичною мобілізацією.

3. Партиципаторна політична культура. Визначається високим рівнем політичної свідомості та активної участі громадян у політичних процесах. Люди не лише усвідомлюють роль влади, а й прагнуть впливати на прийняття рішень, брати участь у виборах, громадських рухах та інших формах політичної активності. Цей тип вважається ідеальним для демократичних систем.

Дослідники також вводять поняття комплексної політичної культури, коли у суспільстві співіснують елементи усіх трьох типів, що сприяє стабільності політичної системи. Ці типології слугують теоретичною основою для аналізу політичної культури в різних країнах, включаючи Україну, де спостерігається певна мішанина традиційних, підданських і партиципаторних рис, що впливає на процеси демократизації.

Політична культура є ключовим фактором, який формує основу демократичного розвитку будь-якого суспільства. Вона охоплює сукупність цінностей, норм, переконань і моделей поведінки,

що визначають ставлення громадян до політики, влади та участі у суспільно-політичному житті. Саме через політичну культуру відбувається соціалізація особистості як політичного суб'єкта, формуються її політичні ідентичності, мотивації та орієнтири.

В умовах демократії політична культура відіграє двояку роль: з одного боку, вона забезпечує легітимність політичної системи, а з іншого – стимулює активну участь громадян у процесах прийняття рішень. Високий рівень політичної культури сприяє формуванню свідомого громадянства, яке готове реалізовувати свої права і обов'язки через участь у виборах, громадських об'єднаннях, політичних дискусіях, а також через контроль за діяльністю органів влади.

Демократичний розвиток передбачає не лише інституційні реформи, а й трансформацію політичної культури, що є необхідною для закріплення демократичних норм і цінностей у свідомості суспільства. Зокрема, поширення таких цінностей, як повага до прав людини, толерантність до різноманітності думок, готовність до компромісів і діалогу, є невід'ємними атрибутами розвиненої політичної культури демократії.

Особливе значення має довіра громадян до політичних інститутів і представників влади. Без цієї довіри навіть найбільш прогресивні реформи можуть залишатися лише декларативними. Довіра виступає своєрідним соціальним капіталом, що підтримує функціонування демократичної системи, зменшує конфлікти і сприяє політичній стабільності.

У свою чергу, низький рівень політичної культури або домінування аполітичних, патерналістських чи авторитарних установок підриває демократичні процеси. Громадяни з пасивною позицією менше схильні контролювати владу, що збільшує ризики корупції, зловживань та послаблення демократичних інститутів. Така політична апатія часто супроводжується поширенням політичного нігілізму та недовіри до політики загалом.

Важливо також враховувати соціокультурні особливості конкретного суспільства. В Україні, наприклад, політична культура є результатом тривалих історичних трансформацій, зокрема періодів тоталітаризму, пострадянських змін і теперішніх викликів, пов'язаних із війною та реформами. Ці обставини впливають на рівень політичної обізнаності, активності і ціннісних орієнтацій громадян, формуючи специфічний контекст для розвитку демократії.

Отже, політична культура виступає не просто фоном для функціонування політичних інститутів, а активним чинником, який визначає шляхи та темпи демократичних перетворень. Підвищення політичної культури через освіту, інформаційні кампанії, розвиток громадянського суспільства

є необхідною умовою для стабільного і ефективного демократичного розвитку.

Політична культура України має низку специфічних рис, що сформувалися під впливом тривалих історичних, соціально-політичних та культурних факторів. Ці особливості визначають сучасний стан демократичного розвитку та впливають на політичну поведінку громадян.

По-перше, українська політична культура перебуває на стадії трансформації та становлення, що пов'язано з історією пострадянського періоду. Досить тривалий час країна перебувала під впливом авторитарних режимів, що сформувало традиції пасивності, недовіри до політичних інститутів та централізованого керівництва. Це призвело до панування патерналістських установок, коли громадяни очікують на рішення «зверху», а не беруть активну участь у політичному житті.

По-друге, у структурі політичної культури українців спостерігається складна мішанина різних типів, що включає елементи як підданської, так і партиципаторної політичної культури. З одного боку, існує висока політична мобілізація у періоди виборчих кампаній чи соціальних криз, а з іншого – загальна апатія та скепсис у повсякденному політичному житті.

По-третє, важливою рисою є вплив національної ідентичності та історичної пам'яті на формування політичних орієнтацій. Війна в Україні та виклики державотворення посилюють патріотичні настрої, прагнення до демократичних змін і активної громадянської позиції, що стимулює розвиток політичної культури участі.

По-четверте, у політичній культурі українського суспільства помітною є домінанта прагматизму – громадяни часто оцінюють політичні події крізь призму власного добробуту, соціально-економічних інтересів та безпеки, що зумовлює вибірковість політичної активності.

Крім того, на рівень політичної культури впливають особливості інформаційного простору, де поширення маніпуляцій, дезінформації та політичних технологій часто підриває довіру до офіційних інститутів і послаблює політичну участь.

Водночас позитивним чинником є активне формування громадянського суспільства, розвиток незалежних медіа, просвітницькі ініціативи та волонтерський рух, які сприяють підвищенню політичної обізнаності і формуванню демократичних цінностей.

Отже, політична культура України – це динамічна система, що поєднує в собі як виклики спадщини минулого, так і нові можливості розвитку, що визначають унікальний шлях демократичної трансформації країни.

Політична культура виступає ключовим ресурсом для успішного проведення демократичних перетворень в Україні, оскільки вона створює

фундамент для суспільної консолідації, базуючись на спільних цінностях, нормах та політичних орієнтаціях, що підтримують демократичний лад. У процесі трансформації політичної системи, який супроводжується формуванням нових інститутів та механізмів залучення громадян до політичного життя, політична культура сприяє виробленню почуття належності до держави та відповідальності за її подальший розвиток. Особливо важливим є взаємозв'язок політичної культури із суспільною консолідацією, яка являє собою процес об'єднання громадян навколо спільних цінностей і норм, необхідних для стабільності та розвитку демократичної системи. В Україні, де історично існують регіональні, культурні та мовні розбіжності, політична культура відіграє значну роль у подоланні цих поділів, створюючи платформу для діалогу та співпраці. Консолідація суспільства на засадах демократичних цінностей підвищує його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам.

Політична культура також безпосередньо впливає на рівень довіри громадян до політичних інститутів і органів влади, що є одним із ключових показників якості демократії. Високий рівень політичної культури сприяє формуванню обґрунтованої довіри, яка базується на розумінні ролі влади та оцінці ефективності її діяльності. В Україні, де традиційно спостерігається низький рівень довіри до інститутів влади, підвищення політичної культури через освіту, прозорість діяльності органів влади та активне залучення громадян до політичного життя має вирішальне значення для зміцнення легітимності державних інститутів і стабільності політичної системи.

Формування демократичної політичної культури в Україні потребує системних і цілеспрямованих практичних заходів, які охоплюють різні сфери суспільного життя. Насамперед важливим є розвиток політичної освіти, яка забезпечує громадян знаннями про їхні права, механізми участі у політичних процесах та основи демократичних цінностей. Паралельно слід підтримувати розвиток громадянського суспільства, стимулюючи діяльність організацій і ініціатив, які сприяють активній політичній участі населення. Підвищення прозорості та підзвітності влади є ще одним важливим напрямом, що дозволяє налагодити відкритий діалог між державою та суспільством і зміцнити взаємну довіру. Також необхідною є ефективна інформаційна робота, спрямована на протидію маніпуляціям і дезінформації через розвиток якісних медіа та просвітницьких кампаній. Крім того, важливо заохочувати громадян брати участь у виборах, громадських слуханнях, волонтерських рухах та інших формах демократії, що формує активну позицію та відповідальність за політичне життя країни. Усі ці заходи разом ство-

рюють передумови для поступового зміцнення демократичної політичної культури, яка є фундаментом сталого розвитку української державності.

Висновки. Політична культура виступає не лише фоновим елементом політичного життя, а ключовим чинником, що визначає динаміку, ефективність і напрям демократичних трансформацій у сучасному українському суспільстві. Саме політична культура формує рамки взаємодії громадян із політичними інститутами, впливає на рівень участі в політичному процесі, визначає характер легітимації влади, а також сприяє або, навпаки, гальмує процеси демократизації.

Аналіз історичних передумов, соціокультурних чинників і сучасних викликів дозволив виявити складну структуру української політичної культури, яка поєднує риси парафіальної, підданської та партиципаторної моделей. Така мішана структура зумовлює суперечливий характер політичної участі: високу мобілізацію у кризові пері-

оди й водночас апатію у щоденному політичному житті.

Особливу увагу в дослідженні приділено зв'язку політичної культури з довірою до інституцій, розвитком громадянського суспільства та суспільною консолідацією. Саме ці чинники є визначальними для побудови стабільної демократії та стійкої політичної системи в Україні. Підвищення рівня політичної культури через політичну освіту, підтримку громадських ініціатив, розвиток незалежних медіа та інформаційної прозорості визначено як стратегічний напрям демократичного розвитку.

Таким чином, політична культура є не лише об'єктом наукового аналізу, а й важливим інструментом суспільного перетворення, який потребує системної підтримки та розвитку. Формування свідомого, відповідального громадянства з високим рівнем політичної культури має стати пріоритетом національної політики, спрямованої на зміцнення демократії, єдності суспільства і сталого державотворення в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алмонд Г., Верба С. Громадянська культура: Політичні установки та демократія у п'яти країнах / пер. з англ. К.: Наукова думка, 1985. 456 с.
2. Гаращук Є. Методологічні принципи дослідження феномену політичної культури. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2013. Вип. 12. 25-29., с. 26
3. Полторак В. В. Соціологія політики : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 320 с.
4. Шайгородський Ю. Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 304–351.